

В. КУШЕВСКИ

НЕКОИ ПРАШАЊА ВО ВРСКА СО ИЗРАБОТУВАЊЕТО НА ИСТОРИСКИТЕ КАРТИ

По повод претстојното изработување на прв училишен историски атлас во СР Македонија

Ако појдеме од одамна утврдената вистина дека историските настани и целокупниот историски процес се одвиваат во времето и во просторот, тогаш сам по себе си се наметнува заклучокот дека изучувањето и разбирањето на историјата не е возможно надвор од двава споменати фактора. Исто така не треба, а и не е можно да им се дава приоритет на едниот или другиот, од простата и едноставната научна поставка дека е движењето единство на просторот и времето, а спрема тоа и на историскиот процес којшто е исто така движење.

Од реченово не е тешко да се согледа какво место зазема во историската наука, а и во наставата по историја прашањето на времето и на просторот. Затоа и едната и другата одамна ги користат резултатите на историската хронологија и историската географија — кои како научни дисциплини за предмет на своите проучувања го имаат времето односно просторот.

Во наставата по историја (и не само во неа) за ориентација во времето и за развивање просторните претстави кај учениците, како наставни нагледни средства ни служат хронолошките и синхронистичките таблици и училишните историски карти.

Улогата и значењето на историската карта во наставата по историја не треба да се докажува. Таа одамна го нашла своето место во вид на видно нагледно наставно средство, како илустрација или дополна на учебничкиот текст, а во последно време, покрај тоа, се приложува и мала збирка на картографска илустрација како посебен прилог кон учебникот. Освен тоа и училишниот историски атлас е воведен како едно од основните и неопходните нагледни средства во дотичната настава.

Да се задржиме најнапред на прашањето на особеностите на училишната историска карта.

Во одговорот на поставеното прашање поаѓаме од една дефиниција што ја прочитавме во статијата на А. С. Амалѝрик¹⁾: „Историска карта е географски обусловен — изработен врз географска основа — опис на историски настан или историски период во **просторот**“ (подвлекол В. К.). На оваа определба ние би додале дека описот може да се однесува и за одредената дејност на историската личност или движење и сл., кое е податно на картографскиот израз.

Историската карта во значителна мера се разликува од географската. Имено, додека последнава е релативно **статична**, до тогаш историската одразува **промени** во општествениот, политичкиот, стопанскиот и културниот живот на луѓето низ историјата. Од овој аспект историската карта секогаш дава нова **слика**, која треба да одговара на историските промени на односното подрачје, држава, народ, и пошироките географски простори. Во оваа смисла историската карта се одликува со својата **динамичност**. Разлика постои и во **надворешниот изглед**, според условните знаци и сл.

Споменатата динамичност на историската карта овозможува веќе на самата карта да се откриваат историските промени. На пример, набљудувајќи ја картата на српската феудална држава по смртта на цар Душан, може да се заклучи како се изменила политичката ситуација во државата. Имено, штом ќе видат на територијата на таа држава мозаик од други територијални творби (феудални области, дури и држави), учениците лесно ќе сфатат дека Османлиите без големи тепокотии можеле да ги завладеат, освојувајќи една по друга.

Картата и текстот, односно излагањето на наставникот се дополнуваат односно се условуваат, се разбира, со методите на изложувањето на историскиот процес. Затоа училишната историска карта се јавува во поголем број случаи како илустрација кон текстот на учебникот, на излагањето на наставникот односно на обработувањето на наставниот материјал. Независно од ова свое методичко својство, треба да се има предвид дека ниту најсовршената историска карта не може да го замени текстот, ниту пак излагањето на наставникот и обратно: каков и да е квалитетен наративен, експликативен или дескриптивен текст, ниту пак какво и да е вешто ораторско или сликовито усно изложување на материјалот од наставникот, не може да ја замени соодветната историска карта. На пример, темата на природните услови на стара Грција или лекцијата за Големите географски откритија и сл., не може да се обработат на часовите по историја без соодветни карти.

Со оглед на горново, при изработувањето на историската карта се поставуваат одредени барања од содржинска, методска,

¹⁾ Амалѝрик А. С., „Учебная историческая карта в средней школе“, сп. „Преподавание истории в школе“, Москва, № 4/1959, стр. 52.

техничка, картографска, естетска, психолошка и хигиенска гледна точка. Само со нивното исполнување таа може да ги има атрибутите на основно нагледно наставно средство за реализација на задачите на наставата по историја.

Еден од првите такви критериуми е: врз основа на најновите резултати на историската наука да биде обработена најзината тематика односно содржина, а со максимално искористување на картографските изразни средства и начини. При тоа историската карта треба да ја одразува соодветната основна и насочувачка идеја.

Еден од клучните методолошки проблеми, сврзан со нашата тема, кого често го среќаваме како преокупација во литературата по методика на наставата по историја, е **оптовареноста** на историската карта. Под тоа се подразбира обемот на податоците, на фактографијата што се од различен карактер. Навидум, тие не се многу, меѓутоа, општата историска карта, за разлика од географската, по правило е посодражјна затоа што на неа на своевиден начин „се раскажани“ историските настани, прилики и др. (На пример, на една сидна општа историска карта може да се набројат 300, 400, 500 па и повеќе податоци од различен вид.). Затоа, по ова прашање во практиката обично се јавуваат две крајности: некои историски карти се оптоварени со изобилен материјал така што мошне тешко се читаат, други се скудни со податоци до таму што ученикот во нив не наоѓа ниту она што го има во учебникот. И во првиот и во вториот случај историската карта ги губи своите белези на нагледно наставно средство. Овие две крајности не се случајни зашто се работи за настојување да се нанесат што поисцрпни и поцелосни факти и обратно одбегнување токму на тоа со давање минимум податоци со што се сака да се направи историската карта што подостапна, поедноставна и спрема тоа понагледна.

Барајќи одговор на ова прашање во литературата, наоѓаме на неоподделено мислење дека во поглед на обемот на информациите, училишната историска карта мора пред сè да одговори на наставните барања според наставните програми. Имено, дека соодветните наставни содржини кои можат да се изразат на картографски начин мора да се содржани во ова наставно средство. Ова пред сè треба да се однесува за оние историски карти кои се составка на илустративниот дел на учебникот како и за оној училишен историски атлас кој што е наменет за основните училишта.

Меѓутоа, во литературата постои и мислење дека на историската карта и историскиот училишен атлас (посебно оној којшто е наменет за наставата на повисок степен) се внесува не само она што се наоѓа во учебникот како историско-географски материјал. Имено, мора да се има предвид дека училишната историска карта не смее да биде само информатор, туку и пот-

тикнувач за изучување на **поширок** наставен материјал, што и без тоа се содржи во попроширените предавања на наставникот, или се наоѓа во текстовите од читанките или документацијата, во научно-популарната литература или во други важни историски прирачници, како и во нагледните средства што се употребуваат во наставата по историја. Покрај тоа, во некои случаи картата мора да претставува средство и за конкретизација на историските настани, процеси или појави во **просторот**, при што само со помошта на неа претставите за минатото можат да бидат дадени поцелосно и поправилно. Така, при изучувањето на старогрчката колонизација (VIII до VI век пред н.е.) на учениците треба да им се даде множество старогрчки колонии (расфрлени во бреговите на Средоземното Море), макар што според наставната програма и текстот во учебникот тие треба да ги знаат имињата само на неколку најважни старогрчки колонии. Ова е неопходно зашто само на тој начин учениците ќе можат да добијат **претстава** за обемот, како и за **главните правци и региони** на старогрчката колонизација. Во одредена смисла, го наведуваме и примерот со „набројувањето“ во историската карта на имињата на племињата на Јужните Словени што ја населиле Македонија.

Сепак, треба да се тргнува од наставните содржини, од програмите, а особено од материјалот што е стандарден во учебниците, т.е. што се обработува во рамките на наставата по историја во сите видови училишта. Затоа е оправдано мислењето на мнозинството теоретичари на методиката на наставата по историја да **не се преоптоварува** училишната историска карта со непотребни податоци коишто не произлегуваат од непосредните задачи и цели на наставата по историја. Зашто со преоптоварувањето со картографски податоци, со шаренилото и слично, таа станува непрегледна, со тоа се создаваат тешкотии при користењето на картата и нејасности на **визуелните претстави** кај учениците, а тоа и противречи на **идејата на историската карта како нагледно средство**.

Кога се инсистира на ова методско барање за поедноставување или упростување на историските карти, не се мисли на механичко прифаќање или приод кон овој принцип. Уште на времето Ленин зборувал дека треба да се поаѓа од познатите и едноставни факти односно податоци или среќно одбрани примери, кои ќе бидат доволни за донесување на основни заклучоци, изводи, констатации и слично.

А како можеме да ја „поедноставиме“ историската карта и дали е тоа можно во сите случаи? Кон ова прашање треба креативно да се приоѓа, тргнувајќи од важноста и природата на наставните содржини, и од целта која што сакаме да ја постигнеме. Имено, ние најнапред ќе се сложиме дека на една одредена површина со било која големина изразена со cm^2 или

размер, не ќе може да „се раскажат“ многу настани, векови, или една епоха, време и сл., а истовремено тоа картографско „раскажување“ да биде едноставно, разбирливо и, се разбира, нагледно. На пример, не може сета Народноослободителна војна и Револуцијата на југословенските народи и народности или Народноослободителната војна во Македонија да се прикаже односно картографски изрази само на една училишна историска карта. Затоа се прибегнува кон „разбивањето“ на споменатата или било која друга поширока или комплексна историска тематика односно кон определување на овие тематски подрачја или содржини кои се подложни на картографска обработка и за кои е неопходно да се изработат посебни историски карти. Во таков случај ние вршиме растеретување и истовремено ни се овозможува на картата да внесеме и други неопходни податоци за односната тематика. Со ваквата постапка т.е. со ваквите „расчленети“ карти, подобро се согледуваат историските процеси, развојните етапи на одреден историски развој, појава, настан и сл., подобро се прати нивната хронолошко-просторна условеност, дури и на целокупниот историски процес, како од општата така и од историјата на нашите народи и народности. При тоа картата си ја задржува својата важна одлика — да биде содржајна, а во исто време и едноставна, а со тоа и понагледна.

Од ваква методолошка природа е и прашањето на синхронизацијата на историските карти со наставниот материјал или со текстот на учебникот. Имено, при изборот на историските карти како своевиден илустративен дел на учебникот или при составувањето на училишниот историски атлас, ние можеме и мораме да се придржуваме кон хронологијата и периодизацијата. Меѓутоа, заради своевидноста на прикажувањето на минатото со картографски израз, со него можеме да ги изразиме само одредени наставни содржини, односно учебнички текстови. При тоа за некои поголеми такви е потребна само една историска карта, и обратно, за една методска целина ќе мора да бидат приложени повеќе историски карти. На пример, партијата за Големите географски откритија, ја опфаќаме со една тематска историска карта што го носи истиот наслов. Меѓутоа, за методската единка „Пунските војни“ се неопходни 2 па и 3 историски карти кои треба не само да го претстават подрачјето на кое се одвивале овие војни, туку точно да ги регистрираат положбата измената на условите и на местата на судирот, а особено промените на владеењата (територијалните измени) по секоја од овие војни, до конечната пропаст на Картагина односно до загосподарувањето на Рим со централниот и западниот базен на Средоземното Море.

Коментирајќи ја содржината на историската карта, од особен интерес и важност за нас се природните услови на истори-

скиот процес. Имено, кога станува збор за внесување во историската карта на неопходниот минимум на физичко-географските податоци (а тоа се природните услови на историскиот живот на општеството: копно, море, реки, релјефот и друго), треба да се има предвид не само правилното решавање на картографското оформување (на картографската физиономија) на историската училишна карта туку, пред се, и побудување на сериозен приод кај наставникот и ученикот за обработување на улогата на природните услови во историскиот процес (иако тие фактори не се решавачки), дотолку што овде се работи за заемниот однос на човекот и природата. Ова е од посебно значење зашто основните претстави за улогата на природните услови мораат да се развиваат кај учениците уште во пониските училишни возрасти во рамките на наставата по историја и тоа почнувајќи од првобитното општество, стариот Исток, и во античката историја, како и кај некои партии од историјата на средниот век. На пример, влијанието на природните услови врз ориентацијата и прилагодувањето на стопанството, дури и на начинот на животот, културата кај старите Елипкани и воопшто народите од Стариот Исток, стара Грција и др. мора да биде евидентно картографски илустрирано. Затоа ниту еден учебник или училишен историски атлас кои ја обработуваат таа материја не се без дотичните историски карти. По ова прашање советскиот теоретичар на методиката на наставата по историја А. И. Стражев констатира дека кон оваа страна на историската карта картографите не ретко се однесуваат недоволно продлабочено. Имено, често се случува тие да ја преоптоваруваат картата со детали од физичко-географски карактер (на пример, на картата „Стара Грција“ неопходен е Егејскиот Архипелаг, но не треба да се нанесат сите острови); или обратно: на картата ги нанесуваат само најнеопходните — главните острови така што ученикот не може да си ја претстави географската условеност на старогрчката трговија, поморството, колонизацијата и др., со што нанесувајќи ги само најнеопходните физичко-географски податоци, паѓаат во друга грешка. Имено, во првиот случај премногу се потиснува општествено-историската содржина на картата (која треба да биде пред сè историска), а во вториот не се зема предвид дека на учениците треба јасно и точно да им се претстави совпаѓањето на историските појави на природните услови! Последново има посебно значење за почетната настава по историја каде се изучуваат постарите епохи што ги карактеризира многу силното влијание на природните услови во текот на историскиот развој. Но и при изучувањето и на наредните етапи во историскиот развој, ова прашање ќе го привлече вниманието на учениците.

Зар не се интересни од чисто историска страна, на пример, и таквите прашања како што се:

- островската положба на Англија пред и особено по големите географски откритија;
- проблемот на морето во историјата на Русија;
- зошто Словените во Македонија го напаѓале Солун;
- природната положба и улогата на Цариград;
- централната положба на Македонија на Балканот каде што се сечеле и сечат патиштата на овој Полуостров (со што до голем степен се објаснува и дел од нејзината историја); Или: Македонија како природно-географска и стопанска целина;
- базенот на Средоземното Море до и по големите географски откритија;
- географската положба на Полска; Чехословачка;
- морфолошките особини на тренот на Југославија — како еден од факторите за развој на партизански вид на војување и сл.

Кај некои видни историски карти, па и оние во училишните историски атласи редовно е втиснат на фонот и релјефот. Макар што е конфигурацијата на теренот неопходна за некои карти, посебно оние кои ги прикажуваат воените операции (на пример, во Народноослободителната војна, посебно за големите битки на Неретва, Сутјеска и други), сепак, релјефот не е потребен или задолжителен. Зашто некаде истиот само се повторува такашто дури ја обременува содржината, или пречи на воочувањето на условните знаци, а со тоа и на основната содржина на историската карта. Тоа посебно се забележува кај историските карти кои се со мал масштаб. Во овој поглед не се спорни и оние историски карти кои како своја тематика ја имаат физичко-географските односно природните услови, за кои стана збор и погоре.

Главниот дел од содржината на историската карта го сочинува населението, неговата распространетост во даденото време, со обележувањето на населените места, покраините, подрачјата, односно територијата што тоа ги населувало. Картите кои главно ја обработуваат оваа историска содржина се наречуваат **општи историски карти**. Со цел да им се олеснува на учениците читањето и снаоѓањето на картата, содржината т.е. материјалот во овие општи карти се обработува преку специјални условни знаци, како и со шрафирани полиња и слично. (Види ја историската карта под наслов „Населувањето на Јужните Словени на Балканскиот Полуостров“ што е поместена во новите училишни историски атласи издадени од соодветните издавачки куќи во Белград и Загреб).

За подобра прегледност се прибегнува и кон т.н. **тематски** карти. Со нив се решаваат различни посебни прашања од содржински карактер. Наставникот мора да им дава на учениците соодветни податоци за текот на историскиот развој на одредена земја, држава, на соодветната територија и сл. Споменатиот советски теоретичар на методиката на наставата по историја А.

И. Стражев укажува дека не се ретки случаите кога се изучува ширењето на територијата, развојот на економиката — а при тоа се нема предвид какви човечки маси живееле на односната територија. Како пример тој укажува на ограничените можности за територијалното ширење на Русија во времето на Петар Велики, ако се има предвид малобројноста на населението и сл. Ова укажување е интересно и за минатото на македонскиот народ, на пример, за населението и големината на македонските градови во различните периоди од турското ропство, потоа во времето на преродбата, на појавата и развојот на капиталистичките односи и сл.

Овие и други примери им даваат на учениците појасни претстави за времето, им овозможуваат да го споредуваат со современиот развој, а им помагаат и натаму подобро и сознательно да ги следат историските промени.

Такви се и прашањата, на пример:

— колонизацијата и воопшто колонизаторските процеси;

— појавата и никнувањето на новите населби и градови (за нас во Македонија карактеристично е тоа што градските центри главно се покрај или на местата на старите, но има и нови што се оформиле во одредени историски услови и етапи, како што се паланките или други населени пунктови во рударските и другите региони и сл.);

— порастот на градското население и создавањето на новите индустриски центри итн., можат да бидат следени, воочувани на картата и да се зацврстуваат во свеста како јасни претстави од историски карактер.

Не помало значење има претставувањето со историската училишна карта на распоредот на населението според неговиот етнички состав (етнографската структура и сл.). Ова има посебно значење за нас за Војводина, за Австроунгарија, за Македонија, за нашето население кое живее кај нашите соседи, а и надвор од Македонија и слично.

Картите со ваква содржина обично се натрупани со картографски и други условни знаци така што тие често губат од својата нагледност. Впрочем, ова се однесува за сите видови историски карти. Затоа за да се избегне таквото шаренило и натрупаноста со картографските условни знаци, се прибегнува кон бојата, и тоа, пред сè, за карти со одредена тематика и содржина, особено кога станува збор за етнографските податоци и државните историски граници, па и кога се сака да се покаже развојот на границите и нивната динамичност, развојот на настаните и слично. Ова е од посебно значење за многунационалните држави (на пример, за Големата преселба на народите, за Австроунгарија, за Кралството на Србите Хрватите и Словен-

ците, односно за Кралството Југославија, Русија, како и за други многунационални држави). Ако ваквата тематика односно содржина се даде во бои тогаш пред ученикот со значаен интензитет останува во свеста претставата како трајна слика за таквите многунационални држави, за етничките промени, односно за територијалните промени итн.

Посебно внимание заслужуваат и оние историски карти — обично од општиот вид — кои ја имаат како главна тема: обработка на државните граници односно државните територии (живното установавање, промените и сл.). Впрочем, овие историски карти се и најбројни зашто историските промени или состојби од ваква природа редовно се илустрираат картографски. Ги среќаваме во два подvida. На едните обично се прикажани државните граници односно територии временски определени кон една година, односно кон еден настан, мировен договор и сл. На пример, „Европа по 1815 година“ (т.е. по Виенскиот конгрес); или „Балканските земји по 1878 година“ (т.е. по Берлинскиот конгрес) и сл. На другите такви карти се дадени државните граници заправо територијалните и други промени за релативно покус или подолг временски период. Обично на нив се прикажани промените на државните граници но само за една држава. Такви карти ги има и во денешните училишни историски атласи. На пример, карта на ширењето на Неманиќката држава од Стефан Немања до цар Душан (1355 год.) и сл. И едниот и другиот вид историски карти е неопходен. Но додека со првите се сака прикажувањето на политичко-територијалните разграничувања сврзани за определен историски датум, вториот вид карти е мошне неопходен и во праксата во значителна мера застапен, зашто токму со нив се изразува специфичноста на историската карта — да ги изрази, прикаже односно илустрира **развијот** на територијата на една, две па и повеќе држави за одреден временски период. Спрема тоа обата типа од овие историски карти мора да бидат застапени во училишниот историски атлас. На пример карта на темата „Делба на Македонија“ и сл. Меѓутоа, при тоа треба да се внимава на вториот тип карти кај кои често се воочуваат и одредени негативности. Станува збор за тоа што, ако пред нас се поставува прашањето за проширување на територијата на Неманиќката држава, на средновековната Хрватска држава или на која и да било држава за релативно подолг или пократок временски период, да речеме за 3 до 4 века, нема да биде прегледно ако периодот се разгледува преку одделни (посебни) карти (на пример, за секоја промена одделно по години, векови или владетели и сл.). Меѓутоа, подобро е територијалното ширење или некое слично прашање да се концентрира на две или повеќе карти. (На пример, Неманиќката држава од Стефан Немања до Милутина и од Милутина до цар Душан и сл.). Во спротивно, пак, при изучувањето на заемните односи на различ-

ни држави во даден историски временски период, обопштената карта што ќе ги покажува соодносите на пример пред и по војните, ќе пречи на пример, и со своите анахронизми, ќе ги побркува податоците за постпериодот и сл. Оттука, во случајов за работа е погодна (одговара) само карта на даден историски период — момент, дадено време и сл. На пример, споменатите карти на Пунските војни и сл.

На историската карта, таму каде што е неопходно можеме и треба да ѝ дадеме и економска содржина, да се покаже и распоредот на производните сили, на индустриските реони, центрите на поважните земјоделски гранки, трговските патишта и сл. Таквите показатели станале одамна составен дел на одделни историски карти со соодветна тематика. (За нас, за Македонија ова е многу важно — особено за порастот на стоковото — капиталистичко производство; за тоа: што претставувала Македонија пред и по делбите во стопанска смисла; и сл.).

Истото важи и за означување на картата на социјално-политичките, а посебно на класната борба, на револуционерните движења, борби и востанија за слобода и сл. Овде, со условни знаци се покажуваат реоните, местата и движењето, населените пунктови кои имаат посебно значење за појава или за развитокот на движењето, потоа на револуционерните организации, правците и патиштата на оние кои се борат за слобода, како и воените походи за задушчување на тие движења, односно битките и сл. Ова се однесува и за Народноослободителната борба и Народната револуција на југословенските народи и народности. Меѓутоа токму кај историските карти, особено оние кои ги обработуваат воените акции, битките и сл., често се оди во друга крајност: тие се натрупани со премногу податоци и со условни знаци и бои — како да се работи за карта која им е нужна на воените училишта каде се изучува историјата на војните, на воената тактика и стратегија и сл. Имено, од многу условни знаци, на пример за движењата на војските, фазите на битките и сл., учениците не можат да ги воочат и издвојат важните маневри, офанзивни или текот на битката што е позначајна и слично. Затоа се препорачува историските карти со ваква тематика по правило да бидат поглобални по содржината, и со поупростени и видливи картографски знаци.

Општите, па и други видови историски карти коишто имаат функција на главни (основни) карти негде-годе се дополнуваат со **вметнување** на карти (мини карти) кои на одреден начин се сврзани со темата или содржината на главните односно основните карти. Тие се исто така од различен вид и се даваат во помал размер. Некаде се наречуваат и вметнати карти зашто се поместуваат во празниот простор на основните карти, а имаат изглед на винетки. На пример, картата на Стариот Египет се дополнува со вметнатата карта на Делатата на Нил; или картата

на „Средна Грција“ со минијатурната карта на Атика; или картата на „Старогрчката колонизација“ со карта за Старогрчките колонии на нашиот далматински брег и островите, итн. итн. Макар што е ваквото дополнување на главната карта корисно, сепак, таа не треба да се оптоварува со вметнатите карти. (Еден од таквите лоши примери донекаде е и постојната сидна карта на Народноослободителната војна, која по наше мислење не е среќно составена од повеќе становишта!). Но независно од критичките укажувања, треба да се има предвид взаемноста и дополнувањата помеѓу ваквите видови карти и на ваков или друг начин. Имено, ако таквото решение или дополната е успешно вклопена кон целината т.е. кон општата тема, проблемот, настанот, времето и сл., — само тогаш до голема степен се остварува конкретното согледување на **поврзаноста** на историските настани со природните услови односно географската средина.

Во посебен вид на историски карти спаѓаат и т.н. **шематски карти** односно карти — шеми. И тие се еден вид тематски карти. Меѓутоа, самиот нивни термин ја означува нивната посебност: на нив се намалени до неопходна мера географските и ненужните историски податоци за во вид на **шематска слика** или **шематски опис** да се потенцираат обработаат обично одделните типични, капитални настани, воените походи, положбата на фронтите, фазите на воените дејствија или битките, трговските патишта, животниот пат и дејноста на пример, на историските личности, како на пример на Ленин, Тито, Гоце итн. Општите а и другите видови историски карти недостатно нѝ ги прикажуваат внатрешните историски врски или картографската конкретизација на саканата наставна содржина. Затоа големата предност на шематските карти е во тоа што тие помагаат брзо и јасно да се добие појасна претстава на определеното прашање. Затоа, тие денес, како и тематските карти, имаат голема примена така што се поместуваат не само на страниците на учебниците туку ги има дури и на сидните историски карти, а и во училишните историски атласи. И како нагледни средства овие карти се изработуваат и од самите наставници и ученици, а според потребите се изведуваат и со апликации. Овде се подразбира и употребата на училишната табла и креда, бидејќи упростениот и брзиот начин да се наслика шемата го овозможува тоа.

Немите или **контурните** карти се наменети за цртање и изработување (нанесување) на нив шематски или картографски податоци во текот на обработката на наставниот материјал, посебно за плановите на битките, за нивното одвивање, на други историски настани кои наставникот обично ги задава како домашна задача или на самиот час.

Изработката на историските карти или на историскиот атлас наменети за наставата, го наметнува и прашањето за историската топономастика и воопшто на историско-географските

имиња. На ова прашање треба да му се пријде со сета сериозност, зашто овде не се работи само за транскрипцијата, туку и за фактот што топономастиката низ историските ери се менувала. Тоа се однесува и за релативно „долгата“ историја на Македонија. Понатаму, треба да се внимава и до која мера треба историските карти да бидат обременети со историските географски имиња, дотолку повеќе што во историографските текстови, четива, а посебно во учебниците називите повеќето се современи. (На пример, нашиот ученик учи и одговара дека Јужните Словени во Македонија ја населиле долината на реката Вардар...“ Имено, тој не го изговара античното име на главната македонска река (Аксиос) и сл.

Во тесна врска со овој проблем се и насловите на картите. Во принцип тие треба да одговараат на усвоената терминологија, на соодветните наслови и во историографските прегледи на историјата на македонскиот народ, а особено во учебниците.

Историските карти, а спрема тоа и училишниот историски атлас треба да одговараат на наставниот принцип на достапноста. Имено, нивната изработка треба да биде на нивото на соодветните знаења и умеења на оние за кои се и наменети, а истовремено и да ги поттикнуваат на здобивање со нови.

Се поставуваат и извесни естетски и хигиенски барања при изработувањето на историските карти. Имено, тие не смеат да бидат минијатурни за да не го расипуваат видот на учениците. Овде се мисли на размерот и на големината на условните знаци, посебно на картите во историските атласи. Треба да постои „средна“ мерка, независно што тоа ќе зависи од видот на картите, темата што се обработува и др. да се одбегнува малиот како и различниот размер кај споредбените историски карти.

Особено треба да се внимава на боите кои не треба да влијаат заморно врз видот, за да бидат причина да го одвртуваат ученикот од картата. И ако треба помеѓу себе да се контрастни заради подоброто перцепирање боите не смеат да бидат дречливи, туку да се компонирани во одредена тонска хармонија, да се топли т.е. пријатни за очите. И шрафираните површини можат да делуваат заморно ако претерано се нанесуваат на картата. Во принцип тие треба да бидат воочливи и лесно сфаталиви, но не смеат да ги „затемнуваат“ другите условни знаци односно податоци кои играат првостепена улога токму кај историските карти.

Вместо заклучокот се задржуваме уште на неколку општи забелешки.

При составувањето на атласот комплетот на картите треба да претставува завршен и целосен систем којшто треба да има последователна логика и хронолошка врска.

Било кој значаен настан или период не смее да опадне од овој систем на карти.

Секоја наредна карта треба да произлегува по својата логична врска со претходната односно претходните.

Наедно со ова, изборот на картите треба да е соодветен на главите, разделите, темите, односно лекциите во учебниците, односно на наставните програми, периодизацијата т.е. да одговара на концепцијата на наставните програми.

Само така историскиот атлас ќе биде навистина претставување и изложување во специфични картографски вид на историскиот процес и ќе им помогне на учениците полесно да се снаоѓаат во историскиот материјал за да можат и лесно да го сфаќаат и запомнуваат.

За таа цел во некои историски атласи, посебно за историјата на нашите народи, се дадени во фонот контурално и границите на СФР Југославија.

А ова не е случајно сторено!

Историската карта треба да биде изработена така што ученикот **самостојно** да се служи со неа.

ЛИТЕРАТУРА

Амальрик А. С., Учебная историческая карта в средней школе, сп. „Преподавание истории в школе“, Москва бр. 4 (1949), стр. 52—59.

Стражев А. И., Локалностъ в изучении истории. Работа с исторической картой в классе и дома, сп. „Преподавание истории в школе“, Москва, бр. 2 (1946), стр. 31—39.

Stražev A. I., Metodika nastave istorije, Sarajevo, 1965, str. 136.

Синдик Илија, О задацима историске географије, Историски часопис САН — Орган историског института САН, књ. II (1949—1950), Београд, 1951 (сепарат).

C. F. Strong, History in the Primary School, London, 1950, p. 128—130.